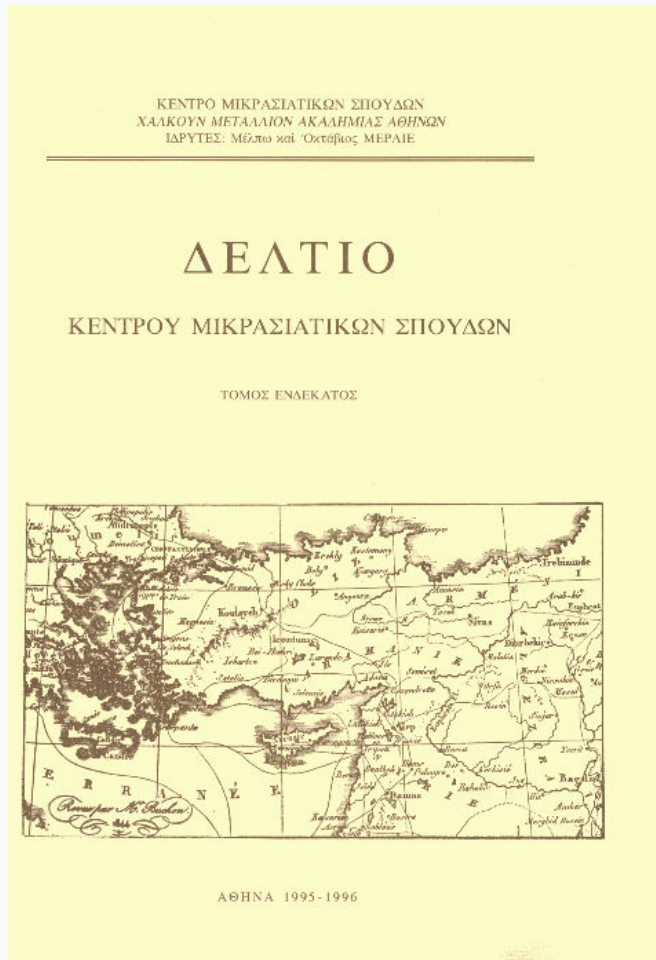

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του νέου ελληνισμού και η "Γραικοτουρκική" διασκευή του πολυπαθούς του Γρ.Παλαιολόγου

Γιώργος Κεχαγιόγλου

doi: [10.12681/deltiokms.52](https://doi.org/10.12681/deltiokms.52)

Copyright © 2015, Γιώργος Κεχαγιόγλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεχαγιόγλου Γ. (1995). Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του νέου ελληνισμού και η "Γραικοτουρκική" διασκευή του πολυπαθούς του Γρ.Παλαιολόγου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 125–133.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.52>

Η ΣΠΑΣΜΩΔΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η «ΓΡΑΙΚΟΤΟΥΡΚΙΚΗ»
ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΠΑΘΟΥΣ ΤΟΥ
ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Στή μνήμη τῶν Ἰορδάνη Παμπούκη

Ἡ σύντονη ἐρευνητική καὶ ἐκδοτική δραστηριότητα τῶν τελευταίων χρόνων γύρω ἀπὸ τὴν πεζογραφία τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους διασταυρώθηκε γόνιμα καὶ μὲ δύο ἔργα τοῦ κωνσταντινουπολίτη Γρηγορίου Παλαιολόγου (1794-1844), τὸν *Πολυπαθὴ* (Ἀθήνα, 1839) καὶ τὸν *Ζωγράφο* (Κωνσταντινούπολη, 1842).¹ Μάλιστα, ἡ «φιλολογικὴ» ἐπανεκδόση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ συνοδεύτηκε καὶ ἀπὸ μιὰ ἐκτεταμένη εἰσαγωγή πού ξεπερνᾷ τὶς 160 σελίδες καὶ ὑποτίθεται ὅτι καλύπτει ἐξαντλητικά τὰ κύρια ζητήματα πού ἀφοροῦν τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του.²

1. Γιὰ τὴν κύρια βιβλιογραφία βλ., γενικότερα, Ν. Βαγενᾶς, «Οἱ ἀρχές τῆς πεζογραφίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους» καὶ «Ὁ Πίθηκος Ξοῦθ», στὸν τόμο *Ἡ εἰρωνικὴ γλώσσα. Κριτικὲς μελέτες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία*, Ἀθήνα, «Στιγμὴ», 1994, σσ. 187-198, 199-225 (στὴ σ. 189 πρέπει νὰ διορθωθεῖ ἡ χρονολογία πού δίνεται γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ *Πολυπαθοῦς*, ἀπὸ 1848 σὲ 1839), τὸ ὄλικό τῶν Πρακτικῶν τοῦ πρόσφατου Συνεδρίου «Ἡ Ἑλληνικὴ Πεζογραφία 1830-1880» (Ἀθήνα, 24-25.10.1995· Πρακτικά ὑπὸ ἐκτύπωση) καὶ τὴν ἐτοιμαζόμενη *Ἀνθολογία Ἡ Ἀφηγηματικὴ Πεζογραφία ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς ὡς τὸ 1914 τῶν ἐκδόσεων Σοκόλη* (ἐπίσης ὑπὸ ἐκτύπωση).

Γιὰ τὸν Γρ. Παλαιολόγο, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν *Πολυπαθὴ*, βλ. Ἄλκης Ἀγγέλου, *Γρηγόριος Παλαιολόγος, Ὁ Πολυπαθὴς*, Ἀθήνα, «Ἐρμῆς», 1989 [NEB, ΔΠ 52]· Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, «"Ἑλληνικὸς Ζυβλάσιος;" Ὁ Πολυπαθὴς τοῦ Γρ. Παλαιολόγου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Τεῦχος τοῦ Τμήματος Φιλολογίας* 1 (1991), σσ. 297-324, καὶ «Γρηγόριος Παλαιολόγος», βιοεργογραφικὸ λήμμα, ὑπὸ δημοσίευση στὴν *Ἀνθολογία τῶν ἐκδ. Σοκόλη* ἢ πρόσφατη εἰδικότερη συγκριτικὴ μελέτη τῆς Πηνελόπης Στάθη, «Οἱ περιπέτειες τοῦ *Πολυπαθοῦς* τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου», *Μνήμων* 17 (1995), σσ. 131-145, θὰ συζητηθεῖ παρακάτω.

2. Ἄλκης Ἀγγέλου, ὀ.π., σμ. 1, σσ. 13*-176*. Πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή αὐτή, πού τιτλοφορεῖται «Τὸ ρομάντσο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιορθηματοῦ», προηγοῦνται Χρονολόγιο καὶ βιβλιογραφικὴ σημείωση, ἐνῶ ἔπεται, στίς σσ. 177*-186*, τὸ πολὺ πῶ οὐσιαστικὸ μελέτημα τοῦ Henri [καὶ ὄχι Henry, ὅπως τὸν ἀναφέρει ἡ Π. Στάθη, ὀ.π., σμ. 1, σσ.

Παρ' ὄλ' αὐτά, τίποτε σχεδὸν δὲν ἐπιχειρήθηκε, στὴν πανηγυρική αὐτὴ ἐνδοτική «ἀποκάλυψη», γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἑλληνικῶν καὶ ὀθωμανικῶν τυχῶν ποὺ εἶχε ὁ πολὺ ἐνδιαφέρων ἀφηγηματικὰ *Πολυπαθής*. Τὸ ἔργο ἐξακολούθησε νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς παράδοξο, καὶ χωρὶς συνέχεια μετέωρο, ποὺ ἡ συγχρονική σημασία του περιορίζεται στὴν πρώτη, ἀθηναϊκὴ ἔκδοσή του καὶ στὸν κριτικὸ διάλογο ποὺ προκάλεσε μέσα στὸ στενὸ χρονικὸ διάστημα ἐνὸς περίπου χρόνου (22.11.1839-11.12.1840).³

Ἄμεσως ὕστερα ἀπὸ τὴν κυκλοφορία τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἔλλη Ἀγγέλου ἐπισημὰνα προφορικὰ στὸν ἐπιμελητὴ ὅτι τοῦ εἴδεν νὰ πασιγνώσθῃ στὴν ἐποχὴ τῆς, στὸν τουρκόφωνο προσφυγικὸ κόσμο τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ στὸ σύγχρονο τουρκικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, τοὺς τουρκολόγους καὶ γλωσσολόγους, «γραιοτουρκική» διασκευὴ τοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸν Εὐαγγελινὸ Μισσηλίδη. Ὁ ἐπιμελητὴς ὑποσχέθηκε νὰ ἀνακοινώσει δημόσια τὸ στοιχεῖο αὐτό, καὶ νὰ διορθώσει ἀνάλογα τὴν Εἰσαγωγὴ του, σὲ ἀνατύπωση τοῦ *Πολυπαθοῦς*. Ὡστόσο, τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔγινε, ὡς σήμερα, ἀπὸ τὸν συγκριτολόγο ποὺ πρῶτος χρησιμοποίησε, σ' ἓνα πολὺ καλὸ παλιότερο ἄρθρο του, τὸν ὄρο «σπασμωδικὴ ἐπιστήμη» γιὰ τὸ γνωστὸ-ἄγνωστο πρότυπο τοῦ *Ἐρωτόκριτου*, καὶ ποὺ θὰ περιμέναμε νὰ εἶναι περισσότερο εὐαίσθητος στὴν ἀνάγκη ἄμεσης κυκλοφορίας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ἄλλωστε, ἤδη ἀπὸ τὸ 1974, καὶ ἀπὸ τὸν τρίτο τόμο τῶν *Καραμανλιδικῶν* τῶν ἀκούραστων βιβλιογραφῶν S. Salaville - E. Dalleggio,⁴ γνωρίζαμε μικρὴ περίληψη τοῦ τετράτομου (1086 σελίδων) «καραμανλιδικῶν (ἢ, καλύτερα, «γραιοτουρκικῶν», σύμφωνα μὲ τὸν παλαιότερο καὶ προσφύτερο ὄρο τοῦ 18ου αἰῶνα) μυθιστορήματος» τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισσηλίδη, *Ταματά Δοῖνγιά βε Δξεφακιά-ου Δξεφακῆς* (σύμφωνα μὲ τὴ γαλλικὴ ἀπόδο-

131, 132, σημ. 6) Tonnet, «Οἱ γαλλικὲς ἐπιδράσεις στὸν *Πολυπαθὴ* τοῦ Γρ. Παλαιολόγου» πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπανεκδόση τοῦ Ἔλλη Ἀγγέλου ἔχει γίνει μὲ ὀρθογραφικὴ προχειρότητα, ἐνῶ στὸ ἰσχνὸ Γλωσσάρι ποὺ κλείνει τὸν τόμο, σσ. 259-265, χρειάζεται νὰ διορθωθοῦν τὰ ἑξῆς, τουλάχιστον, ἐρμηνεύματα: *κουλοῦι* = φρουρά, ἀστυνομία (καὶ ὄχι «δουλειά, ὑπηρεσία»); *ταβλαμπάς* = εὐτραφής, ζωικὰ εὐρωστος κληρικὸς (πρβ. τὸν καζαντζακικὸ ταβραμπά: καὶ ὄχι ἀπλῶς «εὐτραφής, παχύσαρκος»); *τριπάρθενος* = ἀπόλυτα παρθένος, ὑπερθ. (καὶ ὄχι «τρεῖς φορὲς παρθένος»); ὑπουργηματίζω = κάμνω, διορίζω δημόσιο ὑπάλληλο (καὶ ὄχι «κάνω ὑπουργό»); *χεκίμης* (χακίμης) κ.τ.λ. = γιατρός (καὶ ὄχι «ἑεροσπουδαστής»).

Τὸ 1989, ὁ *Πολυπαθὴς* εἶχε ἀνατυπωθεῖ στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ μὴ «φιλολογικὴ» ἔκδοση, ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Νεφέλη».

3. Ἔλλη Ἀγγέλου, ὁ.π., σσ. 247-258 («Συνοδευτικὰ Κείμενα»).

4. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, τόμ. 3, Ἀθήνα, «Παρθασός», 1974, σσ. 46-48 (ἀριθ. 175). Γιὰ νεότερες προσθήκες καὶ τὴ συνέχεια τῶν *Καραμανλιδικῶν* βλ. E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900). Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», 1987, καὶ *Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», 1987.

ση του τίτλου από τους βιβλιογράφους: *Τὸ θέαμα τοῦ κόσμου. Ὁ τύραννος καὶ ὁ (κατα)διωκόμενος*,⁵ Κωνσταντινούπολη, τόμ. 1, 1871, τόμ. 2-4, 1872. Βέβαια οἱ S. Salaville καὶ E. Dalleggio, ἂν καὶ εἶχαν σημειώσει πὼς τὸ ἔργο διηγεῖται «les aventures d' Aléco Favini» καὶ εἶχαν δώσει ἀρκετὰ στοιχεῖα περιεχομένου, πλοκῆς καὶ ὀνομάτων, ποῦ θὰ ἐπέτρεπαν ἀβίαστα τὴ σύνδεση μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Γρ. Παλαιολόγου, ἐπέμεναν περισσότερο στὰ «πρωτοτύπα» στοιχεῖα τοῦ «γραικοτουρκικοῦ» ἔργου, στὴ διδακτικὴ του διάσταση καὶ στὸ εἰδικὸ κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθυνόταν («Misaélidis écrit que son livre est une description du spectacle du monde et des observations qu'il a faites [...] Les récits sont empruntés à la vie journalière que ses compatriotes d'Asie Mineure menaient dans la capitale. Il leur conseille d'être vigilants, et, comme l'abeille, de recueillir le meilleur et de laisser de côté ce qui est mauvais [...] Par une peinture des moeurs de l'époque, Misaélidis a voulu mettre en garde ses concitoyens d'Anatolie, établis à Constantinople, contre les vices des grandes villes [...]. Fort prisé par les Grecs turcophones, ce roman est considéré encore aujourd'hui comme "un véritable trésor philosophique"»).⁶ Ἐν συνυπολογι-

5. *Le spectacle du monde. Le tyran et le persécuté*. Ὁ τίτλος, πάντως, μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ καὶ μὲ διαφορετικοὺς τρόπους: *Ταμασάι Δουνγιά (Temaşa-i Dünya*, στὴν κοινὸχρηστὴ σημερινὴ τουρκικὴ ἀπόδοση στὸ λατινικὸ ἀλφάβητο) σημαίνει, παρὰλληλα, *Θέατρο τοῦ Κόσμου καί*, ἐπίσης (καί, ἴσως, πλησιέστερα στὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων, τόσο τοῦ Γρ. Παλαιολόγου ὅσο καὶ τοῦ Ε. Μισαηλίδη), *Θέση/Περιδιάβαση τοῦ Κόσμου* ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ συνέχεια τοῦ τίτλου, ποῦ δὲν ἐπέχει θέση ὑποτίτλου, ὡλλὰ εἰσάγεται μὲ τὸ «καί» (νε), μπορεῖ, ἴσως, νὰ ἀποδοθεῖ καλύτερα ὡς *Καταπιεζὼν καὶ Καταπιεζόμενος, Βασανιστὴς καὶ Βασανιζόμενος ἢ Βασανίζων καὶ Πολυπαθὴς (Cefakâr u Cefakeş)*. Σημειῶνω πὼς σὲ ἔνθετο, ἐπικολλημένο μεταγενέστερα, χειρόγραφο σημεῖωμα στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου τόμου τῆς καραμανλίδικης ἔκδοσης ποῦ ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα (δωρεὰ Ἐμμανουὴλ Τσαλιόγλου, ἀριθ. D.S. 175/1871), καὶ ὑπογράφεται τὸν Μάρτιο τοῦ 1954 ἀπὸ τὸν Χ. Τουργούτη, ὁ τίτλος μεταφράζεται ὡς ἐξῆς: «Τὸ θέατρον τοῦ κόσμου καὶ τύραννος καὶ τυραννόμενος». Δυστυχῶς, κατὰ τὴν αὐτοψία ποῦ ἔκανα στὸ ἀντίτυπο αὐτὸ (Μάιος 1990), καὶ παρὰ τὴ βοήθεια καὶ προθυμία τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Κέντρου, ποῦ τοὺς εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ, δὲν ἔβλεπα δυνάμει νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ νὰ ἐξεταστεῖ σχετικὸς φάκελος τοῦ Κέντρου, ποῦ φέρεται νὰ περιέχει μεταφράσεις ἀπὸ «γραικοτουρκικά» καὶ μιὰν (ἐκτενὴ, κατὰ τὰ φαινόμενα) ἐργασία τοῦ Ἐμμανουὴλ Τσαλιόγλου μὲ τὴν ἐξῆς διάταξη: «1. Περίληψη τοῦ βιβλίου "Ταμασάι-Δουνγιά". 2. Πίνακας τῶν ἀνεκδότων τοῦ βιβλίου. 3. Πίνακας σελίδων, ὅπου ἀναφέρει περὶ Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. 4. Ἐπιστολὴ καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Μισαηλίδη "Ταμασάι-Δουνγιά"».

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν φαίνεται νὰ τὰ γνωρίζει, καὶ πάντως δὲν εἶναι σαφῆς ἂν τὰ ἐξετασθεῖται, ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1. Σημειῶνω, ἐπίσης, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τῶν συστατικῶν τῶν τίτλων, προτιμᾷ τότε τὴν ἀπόδοση «Τὸ θέατρον τοῦ κόσμου καὶ ὁ τύραννος καὶ τὸ θῆμα» (σ. 132), καὶ τότε «τυραγνισμένοι ἀπ' τὴν καταπίεση» — «ἄσπλαγχνοι τύρανοι» (σ. 145) ἀλλοῦ σημειώνει πὼς ὁ διασκευαστὴς «περιδιαβάξει στὸν κόσμον [...]» (σ. 138).

6. Τὸ σύντομο ἄρθρο τῆς Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, ἀκολουθεῖ, ἐπίσης, μόνον τὴν κατεύ-

στούν οι διαφορές στους τίτλους, οι διασκευαστικές επεμβάσεις του Ε. Μισαηλίδη (που αρχίζουν να γίνονται έντονα αισθητές ήδη από το 4ο κεφ. του πρώτου τόμου, σ. 44 κ.έ., και, σε μεγάλα τμήματα του βιβλίου, ιδιαίτερα στους τόμ. 1-3, εκτρέπουν τη διήγηση προς έντελως διαφορετικές κατευθύνσεις)⁷ και, κυρίως, η περιορισμένη, απ' ό,τι φαίνεται, γνώση της νεοελληνικής λογοτεχνίας από μέρος των βιβλιογράφων, ήταν κάτι φυσικό τό να μην επισημανθεί ή ευθεία σύνδεση των δύο έργων.

Ένω, όμως, το πρωτότυπο ελληνικό έργο του Γρ. Παλαιολόγου φαινόταν σχεδόν ξεχασμένο από το αναγνωστικό κοινό και τους νεοελληνιστές, ως

θηση των αυτοσχολίων του Ε. Μισαηλίδη και της περιγραφής των βιβλιογράφων, εξετάζοντας το έργο ως ηθικοδιδασκικό και πληροφοριακό «θησαυρό» και, ελάχιστα, ως λογοτεχνικό έργο.

7. Και εδώ, η παρακολούθηση των κύριων διαφορών των δύο έργων δυσχεραίνεται, στο άρθρο και τον «Αντιπαραβολικό Πίνακα» της Π. Στάθη, *δ.π.*, σσ. 140-145, επειδή η μελετήτρια δεν συγκρίνει —όπως θα έπρεπε— την πρώτη έκδοση του *Πολυπαθοῦς* με τη «γραμμοτουρκική» έκδοση του Ε. Μισαηλίδη, αλλά μίαν από τις τρέχουσες ανατυπώσεις του έργου του Γρ. Παλαιολόγου (την έκδοση της «Νεφέλης»· γιατί όχι την έκδοση του Ή. Α. Ἀγγέλου;) με τη δεύτερη ανατύπωση του ὀθωμανικοῦ έργου σε σύγχρονη τουρκική μεταγραφή στο λατινικό ἄλφάβητο (Robert Anhegger-Vedat Günyol (ἑπιμ.), *Evangelinos Misalidis, Seyreyle Dünyayı (Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr u Cefâkes)*, Κωνσταντινούπολη 1986, 1988).

Οι πρωτοβουλίες του Ε. Μισαηλίδη (ἐγκριτικοί ἱστοριῶν και ἀνεκδότων, παρεμβάσεις ποικίλου εἴδους, καταχώριση μυθολογικῶν και ἱστορικῶν πληροφοριῶν, θρησκευτικά, ἐκπαιδευτικά και κοινωνικά στοιχεία γιά τοὺς ὀρθόδοξους Ἕλληνες, γιά τοὺς Ἀρμενίους κ.τ.λ., ἀρνητική στάση γιά τήν περιφρόνηση τῶν Ὀρθοδόξων ἀπέναντι στοὺς Γρηγοριανούς Ὀρθόδοξους, παρεμβάσεις γιά τίς Σταυροφορίες, προσθήκη σημειώσεων κ.ἄ.) ἀπαυτῶν ἀναλυτικότερη παρουσίαση και μελέτη ἀπ' αὐτήν που ἐπιχειρεῖται στό συνοπτικό ἄρθρο της Π. Στάθη, *δ.π.* Ἐνδεχομένως, π.χ., ὁ διασκευαστής ὠφελήθηκε ἀπό τόν τύπο της «διήγησης-πλαιοῖου» και τῶν ἐγκριτικῶν, σ' αὐτήν, ἱστοριῶν, πού ἀπαντᾶ ἤδη στίς παλαιότερες «ἀνατολικές» μυθιστορίες και σέ νεότερα «γραμμοτουρκικά» και ἑλληνικά ἀντίστοιχα ἔργα, ὅπως *Τό βιβλίον τῶν γνώσεων [Ἰσράν Ναμέ]* τοῦ Ἀγκυριανοῦ Ἀγάθιου Παπάρογλου (Κωνσταντινούπολη 1846): ἀπό ἀντίστοιχα δυτικά ἢ τουρκικά μυθιστορήματα, ὅπως ὁ διδασκικός *Ρομπινσόν Κρούσος* τοῦ I. H. Campre («γραμμοτουρκική» ἔκδοση: Κωνσταντινούπολη 1854): ἀπό δίγλωσσα (γαλλοτουρκικά) ἔργα, ὅπως τό βιβλίον τοῦ Cricor Chumarian, *Abrégé de la vie des plus illustres philosophes de l'antiquité* (Σμύρνη 1854), πού ἦταν τό πρῶτο ἴσως ἔργο πού γνώριζε στοὺς νεότερους Τούρκους ἀναγνώστες τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία: ἀπό ποικίλα ἔργα τοῦ Τούρκου συγγραφέα Ahmet Mithat: τέλος, ἴσως και ἀπό τή γραμματεία τῶν μυθιστορηματικῶν ἢ ἄλλων Ἀποκρίων και Μυστηρίων, πού ἀνθίζει ἀπό τό 1849 κ.έ. (π.χ. *Τά Ἀπόκρυφα τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως*, 1849: Ἀπόκρυφα τῆς Σμύρνης και τά ταξείδια τοῦ Γέροντος Σπανοῦ, 1850: *Τά ἀπόκρυφα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐλῆς*, 1862: *Τά νέα Ἀπόκρυφα τῶν Μοναστηρίων τῆς Νεαπόλεως*, 1866: Ἀπόκρυφα τῶν μοναστηρίων τῆς Νεαπόλεως, 1870, και, προπαντός, τήν πολυτόμη ἔκδοση τοῦ Χριστόφορου Σαμαρτζίδη, *Ἀπόκρυφα Κωνσταντινούπολεως*, 1868).

περίπου το 1988, ή διευρυμένη «γραιοτουρκική» διασκευή του από τον Ε. Μισαηλίδη θριάμβευε, όπως σημειώσαμε παραπάνω, ανάμεσα στους τουρκόφωνους Έλληνες της Ανατολής (τουλάχιστον ως το 1922), ήταν γνωστή και αγαπητή σε μιάν ομάδα πρωτεργατών του νεότερου ὀθωμανικού (καί, κατόπιν, τουρκικού) μυθιοτορήματος καί, βαθμιαία, είχε κερδίσει την εκτίμηση της διεθνούς ὀθωμανολογίας καί τουρκολογίας.⁸

Πρώτος δείκτης της επιτυχίας του βιβλίου ανάμεσα στους πρώτους «φυσικούς» ἀποδέκτες του⁹ ήταν, ἤδη, ὁ ἀλφαριθμητικός πίνακας τῶν 219 συνδρομητῶν (τόμ. 4, σσ. 1087-1097), πού συμπεριλαμβάνει ἕξι Ἀρμένιους (σ. 1088: Ἀραάμ Ταλασῆ, Ἀκοπδζάν Μπαλδριγιάν Ἰζμουλί, Ἀκόπ Δζεβραχιρδζιάν Ἰζμουλί· σ. 1092: Κυρκόρ Βαρδζαπετιάν Καϊσερλι· σ. 1096: Χαδζατοῦρ Σιρακιανιάν Ἀκ σεχιρλί· σ. 1097: Χα.(τζῆ) Ὠαννές Πλαγιάς ὀγλοῦ

8. Βλ., κυρίως, R. F. M. Anhegger, «Hurfumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur», *Anatolica* 7 (1979-80), σσ. 157-202 καί «Nachtraege zu Hurfumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur», *Anatolica* 10 (1983), σσ. 149-164· M. Kaplan, ἔφημ. *Cumhuriyet*, 10.11.1986· A. Tietze, «Die Erfassung des türkischen Wortschatzes und ein türkischer Roman von 1871-1872», στὸν τόμο J. - L. Bacqué-Grammont - B. Flemming - M. Gökberk - İ. Ortaylı (ἔπιμ.), *Türkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift*, Κωνσταντινούπολη 1987, σσ. 349-368· Turgut Kut, «Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefâkes'in Yazarı. Evangelinos Misailidis Efendi», *Tarih ve Toplum* 48 (1987), σσ. 342-346· R. F. M. Anhegger, «Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları», καί «Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları II», *Tarih ve Toplum* 50 (1988) σσ. 73-76, 51 (1988), σσ. 175-177· Πηνελόπη Στάθη, ἔφημ. *Τὸ Βῆμα*, 26.10.1988· Sula Boz, «Paleologos/Misailidis/Favini. Üçisim, bir akrabalık», *Milliyet Sanat Dergisi*, Ἰούνιος 1990, σσ. 36-37· R. F. M. Anhegger, «Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis (1871/72) als Quelle zur karamanischen Sprach- und Kulturgeschichte», στὸν τόμο I. Baldauf - K. Kreiser - S. Tezcan (ἔπιμ.), *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3.-6. Juli 1987*, Βισμάρκτεν 1991, σσ. 1-38.

Γιὰ τὴ μὴ ἑλληνική βιβλιογραφία πού ἀφορᾷ τὴ «γραιοτουρκική» ἐντυπη γραμματεία τῆς ἐποχῆς, βλ. καί: J. Deny, «A propos des traductions en turc osmanli des textes religieux chrétiens», *Die Welt des Islams*, N.S. 4 (1956), σσ. 30-39· János Eckmann, «Die karamanische Literatur», στὸν τόμο L. Bazin - A. Bombaci - J. Deny - T. Gökbilgin - F. İz - H. Scheel (ἔπιμ.), *Philologiae turcae fundamenta*, τόμ. 2, Aquis Mattiacis 1964, σσ. 819-835· R.F.M. Anhegger, «Hurfumuz Yunanca...», ὁ.π.: Johann Strauss, «Zum Istanbuler Buchwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts», *The Journal of Ottoman Studies / Osmanlı Araştırmaları* 12 (1992), σσ. 307-338.

Ἐνῆρασιτό καί ἀπὸ ἐδῶ τὸ Πρόγραμμα Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Program in Hellenic Studies) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton γιὰ τὴ φιλοξενία καί τὶς ιδεώδεις ἐρευνητικὲς συνθήκες, γιὰ συλλογὴ βιβλιογραφίας, πού μοῦ πρόσφερε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1995, ὡς «ἐπισκέπτη ἑταίρο», στὸ πλαίσιο τῆς συνεργασίας του μὲ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

9. Καθὼς ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, ἔχει ὑπόψη τῆς μόνο τῆ σύγχρονη τουρκικὴ ἀνατύπωση τοῦ ἔργου, δὲν ἀναφέρεται στὸ σημαντικό αὐτὸ ζήτημα, καί ἐτοί ἡ ἀποσοφασματικὴ πραγμάτευσή τῆς γιὰ τοὺς στόχους καί τὸ κοινὸ τοῦ Ε. Μισαηλίδη εἶναι ἀτελής.

Ίτζμυρλι) και, προφανώς, δύο Τούρκους (σ. 1093: Χα.(τζή) Μουράδ Γιοργανδζόγλου Πέρματαλη· σ. 1095: Σαπίτ εφένδι Ίστανπολλού Έσοκι σεχέρ μάλ μουνδρι)· παρόμοια ποικιλία στο άγνωστο κοινό του όθωμανικού γλωσσικού «πολλουστήματος» της εποχής δέν άποτελοϋσε εξαίρεση: Άρμένιοι, Έβραιοι, Λεβαντίνοι κ.τ.λ. άπαντοϋν σέ πίνακες συνδρομητών και άλλων βιβλίων.

Δεϋτερος δείκτης, ό σχετικά σημαντικός άριθμός μαρτυρημένων άντιτύπων του βιβλίου που έχουν διασωθεί.¹⁰

Τρίτος, ένδεχομένως, ή εικονογράφηση του τόμ. 1 με δέκα λιθογραφίες (σ. 10, 16, 42, 68, 93, 101, 108α, 125, 142, 168), μερικές άπό τίς όποίες πρέπει νά άντιπροσώπευαν γούστο όχι μόνο «έξευρωπαΐσμενο», αλλά και καθαρά λαϊκό, πράγμα που μετέτρεπε την έκδοση σέ «λαϊκό άνάγνωσμα/βιβλίο» (βλ. έδω, Εικ. 1-3).¹¹

Τέταρτος δείκτης, και σημαντικότερος, ή κορυφαία προσωπικότητα και ή συγγραφική, μεταφραστική, τυπογραφική, έκδοτική, έμπορική και πολιτισμική έμβέλεια του διασκευαστή, του Εϋαγγελίνου Μισαηλίδη (25.3.1820 - 3.1.1890), που ή έντονοτατη δραστηριότητά του στη Σμύρνη και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη καλύπτει μιόν περίπου αιώνα¹² σημειώνω ότι ήταν ό εκδότης του μακροβιότερου όθωμανικού περιοδικού, ότι στίς παρα-

10. Άν και δέν έχει άναληφθεί συστηματική έρευνα, στα τέσσερα (πλήρη ή μη) σώματα του βιβλίου του Ε. Μισαηλίδη, που ήταν γνωστά στους S. Salaville - E. Dalleggio, πρέπει νά προστεθούν και τά έξις τέσσερα: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, άριθ. MGL 414.2· Βιβλιοθήκη Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη, άριθ. 15322· Βιβλιοθήκη Ε.Λ.Ι.Α., Άθήνα (βλ. Πόπη Πολέμη, *Η Βιβλιοθήκη του Ε.Λ.Ι.Α. Έλληνικά Βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή*, Άθήνα, «Ε.Λ.Ι.Α.», 1990, σ. 104, άριθ. 1163· πρόκειται, προφανώς, μόνο για τόν τόμ. 4)· ιδιωτική βιβλιοθήκη Γ. Κεχαγιόγλου, Θεσσαλονίκη (τόμ. 1-4, δεμένοι μαζί· ό τόμ. 1 άκέφαλος σήμερα· έχουν εκπέσει και λίγα ένδιάμεσα φύλλα. Πρίν περάσει στην κατοχή του πατέρα μου, Ίωσήφ Γ. Κεχαγιόγλου, τό βιβλίο άνήκε, μαζί με λίγα άλλα θρησκευτικά και λειτουργικά «καραμανλίδικα» βιβλία, στον έμπορευόμενο στην Κωνσταντινούπολη παππού μου Γεώργιο Δ. Κεχαγιόγλου, άπό τη Νεάπολη (Νέβσεχιζ) της Καπαδοκίας· σημειώνω ότι ό τόμ. 4 του βιβλίου άφιερώνεται στον Νεβσεχιζλή Σάββα Ίωαννώφ και ότι 12 συνδρομητές, στον έντυπο πίνακα του τόμ. 4, αναφέρονται ώς Νεβσεχιζλήδες).

11. Η έργασία της Π. Στάθη, ό.π., σμ. 1, δέν περιλαμβάνει, επίσης, τίποτε για την εικονογράφηση και για τόν τυπογραφικό-ειδολογικό χαρακτήρα της έκδοσης του Ε. Μισαηλίδη.

12. Μιά μονογραφία για τόν Εϋαγγελίνου Μισαηλίδη τόν Κούλαλη (ή Κολοεία) άποτελεί ζήτουμένο της έρευνας. Τά κύρια στοιχεία για την έκδοτική του δραστηριότητα μπορούν νά συγκεντρωθούν με βάση τη βιβλιογράφηση τών *Καραμανλίδικων* άπό τούς S. Salaville - E. Dalleggio και E. Balta, ό.π., σμ. 4, και τη βιβλιογραφία που παρατίθεται παραπάνω, σμ. 8. Βλ. και τόν πρόσφατο κατάλογο έκθεσης: *Εϋαγγελίνος Μισαηλ Μισαηλίδης, 1820-1890, δημοσιογράφος, συγγραφέας και εκδότης τών τουρκόφωνων Έλλήνων της Μικράς Άσίας και της Κωνσταντινούπολης*, Άθήνα, «Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών», 1990 (που δέν περιλαμβάνεται στο άρθρο της Π. Στάθη, ό.π., σμ. 1).

μονές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ή ανάμνησή του εξακολουθούσε να είναι ιδιαίτερα ζωντανή στην Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία,¹³ ότι, αργότερα, με το όνομά του τιτλοφορήθηκε μιὰ σημαντική βιβλιοθήκη ελληνικού συλλόγου της Πόλης¹⁴ και ότι, ακόμη και σήμερα, το όνομά του είναι πολύ γνωστό στους πνευματικούς κύκλους της Σταμπούλ, ελληνικούς και μη. Δεν είναι, ίσως, τυχαίο το ότι ο Ε. Μισαηλίδης φαίνεται να πρωτοεμφανίζεται ως μεταφραστής και τυπογράφος-εκδότης στη Σμύρνη το 1844,¹⁵ τη χρονιά του θανάτου του Γρ. Παλαιολόγου στην Κωνσταντινούπολη στην όθωμανική πρωτεύουσα, άλλωστε, θά μεταφέρει, ύστερα από λίγα χρόνια (1850 κ.έ.) την πολύτροπη δραστηριότητά του. Κάτι περισσότερο: ως πρίν από λίγα χρόνια, Τοῦρκοι και ἄλλοι ὀθωμανολόγοι θεωροῦσαν τὸ *Ταμασάι Δούνγια ὡς τὸ πρῶτο (πρωτότυπο) ἔντυπο μυθιστόρημα σὲ τουρκικὴ γλῶσσα*.¹⁶

Ἄκόμη καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ «γραικοτουρκικοῦ» κειμένου σὲ σύγχρονη τουρκικὴ μεταγραφή στὸ λατινικὸ ἀλφάβητο καὶ τὴν πρώτη, πιθανότατα, σύντομη δημοσιογραφικὴ ἐπισήμανση, σὲ τουρκικὸ ἔντυπο, τῆς σχέσης τοῦ ἔργου μὲ τὸν *Πολυπαθῆ*,¹⁷ ἡ σύγχρονη τουρκολογία ἐξακολουθεῖ νὰ μελετᾷ γλωσσικὰ, ἐκφραστικὰ καὶ θεματικὰ τὸ ἔργο ὡς πρωτότυπο ἔργο, ποῦ βρίσκεται στὶς ἀπαρχές τοῦ νεότερου τουρκικοῦ μυθιστορηματος.¹⁸ Ὅσο καὶ ἂν ἡ θέση αὐτὴ ἐπιβάλλεται πιά νὰ ἀναθεωρηθεῖ, δὲν

13. Βλ. π.χ., E. Balta, *Karamanlidika. XXe siècle...*, ὁ.π., σμ. 4, σσ. 120-122, ἀριθ. 96 σ. 125, ἀριθ. 99.

14. Ὁφείλω τὴν πληροφορία στὴν κωνσταντινουπολίτισσα φίλη Κατερίνα Ψευτέλη, ποῦ ἐτοιμάζει στὴ Λευκωσία ἐνδύτερη ἐργασία γιὰ τὸν Ε. Μισαηλίδη καὶ τὰ πολιτισμικὰ δεδομένα στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα.

15. Βλ. E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)...*, ὁ.π., σμ. 4, σσ. 29-32, ἀριθ. 20.

16. Ὅ.π., σμ. 8. Ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν ἦταν μόνο δημοσιογραφικὴ, ὅπως ὑποβάλλει ἡ παραπομπὴ τῆς Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, σ. 139, σμ. 25, μόνο σὲ ἄρθρο τουρκικῆς ἐφημερίδας τοῦ 1986.

17. Sula Boz, ὁ.π., σμ. 8, σσ. 36-37. Ἡ ὀρθὴ ἐπισήμανση συνοδεύεται, ὥστόσο, μόνο ἀπὸ πολὺ περιληπτικὴ σύγκριση (ἡ Π. Στάθη, ὁ.π., σμ. 1, δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζει τὸ δημοσίευμα αὐτό).

18. Σήμερα, ὡς «πρῶτο» πρωτότυπο ἔργο θεωρεῖται τὸ «ἀρμενοτουρκικὸ» (δηλ. γραμμένο στὰ ὀθωμανικὰ τουρκικὰ μὲ ἀρμενικὸ ἀλφάβητο) ρομαντικὸ, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὰ ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα *Ἀγάπη (Ağabi ἢ Aqabi*, Κωνσταντινούπολη 1851) τοῦ Hovsep Vartanian· βλ. A. Tietze, «Der erste moderne Roman in türkischen Sprache», *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 15 (1991), σσ. 345-358. Ἄπ' ὅσο ξέρω, πάντως, δὲν ἔχει διερευνηθεῖ ἀκόμα ἐπαρκῶς ἡ παρουσία Ἑλλήνων ὡς (δευτερευόντων) προσώπων τῆς δράσης τοῦ μυθιστορηματος αὐτοῦ οὔτε ἡ ἐμφανὴς σχέση στοιχείων τῆς ὑπόθεσης καὶ τῆς ιδεολογικῆς τοποθέτησης τοῦ ἔργου μὲ τὴ 2η Ἱστορία τῶν Ἑρωτος Ἀποτελεσμάτων (1792) τοῦ Ἰωάννη Καρατζᾶ καὶ μὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα νεοελληνικὰ ρομαντικὰ ἐρωτικὰ μυθιστορήματα (Ὁ Λεάνδρος τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, 1834, κ.έ.).

παύει νά ἀποτελεῖ ζηλευτή διάκριση γιά ἕνα μυθιστόρημα πού ἡ κύρια πηγή του ἐξακολουθεῖ νά ἐξετάζεται ἀπό τή δυτικότεροση νεοελληνική ἐρευνα μόνον ὡς καθυστερημένο δείγμα τοῦ «διαφωτισμοῦ» καί τοῦ περιπετειώδους («πικαρικοῦ») πεζογραφήματος ἢ, τὸ πολὺ-πολύ, ὡς δείγμα ἐνὸς ἰδιότυπου καί ἐκπρόθεσμου ἢ πρόδρομου «ρεαλισμοῦ».

Ἄν καί πρέπει νά προσθέσουμε ἀμέσως πὼς ἐξίσου μονομερῆς εἶναι καί ἡ παράλληλη, «ἀνατολικότεροση» ἀνάγνωση τῆς διασκευῆς τοῦ Ε. Μισαπλίδη ὡς ἠθικοδιδασκτικοῦ ἐρανίσματος ἢ συνονθυλεύματος, ἢ ἔστω καί ὡς ἐνημερωτικοῦ ἔργου μὲ «πικάντικες λεπτομέρειες», πού ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά στὴ μειονότητα τῶν «Ρωμίων Ὀθωμανῶν», ὅπως πιστεύουν Τοῦρκοι καί (μερικοί) δυτικοευρωπαῖοι τουρκολόγοι, ἀλλά, πρόσφατα, καί ὄχι καλὰ ἐνημερωμένοι ἢ μὴ διεισδυτικοί Ἑλληνες ἐρευνητές.¹⁹

Φυσικά, ἂν ἡ συγκριτικὴ γραμματολογία μας ἐξακολουθεῖ νά διακρίνεται ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαρκoῦς γλωσσομάθειας καί ἀπὸ μονομέρεια, ἢ διεθνῆς τουρκολογία δὲν ἔχει, κι αὐτὴ, ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς παιδικές τῆς ἀσθένειες: τὴν ἔλλειψη ἐνημέρωσης γιά τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία καί γιά τὶς διασυνδέσεις ἑλλαδικῆς λογοτεχνίας καί ἑλληνικῶν λογοτεχνιῶν τῆς περιφέρειας καί τῆς διασποράς: τὴν παιδαριώδη ἑλληνοφοβία καί τὶς ἐμμονές στοὺς μύ-

Τὸ θέμα τῆς ἀλληλεπίδρασης (ἢ, ἔστω, τῶν ἐκλεκτικῶν συγγενειῶν καί τῶν κοινῶν τόπων) ἑλληνικῶν, ἄρμενικῶν καί τουρκικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ ἕνα μεῖζον θέμα, πού περιμένει τὸν μελετητὴ του.

Γιὰ τὸ γραμματολογικὸ πλαίσιο τῆς τουρκικῆς πεζογραφίας τῆς ἐποχῆς καί γιά τὴ σημασία τῶν μεταφράσεων-διασκευῶν, βλ., πρόσφατα, Ahmet Ö. Evvin, *Origins and Development of the Turkish Novel*, Μιννεάπολη 1983· Robert P. Finn, *The Early Turkish Novel, 1872-1900*, Κωνσταντινούπολη 1984· Saliha Paker, «Translated European Literature in the Late Ottoman Literary Polysystem», *New Comparison 1* (Ἐνοιξη 1986), σσ. 67-82.

19. Ἡ Π. Στάθη, ὀ.π., σμ. 1, σσ. 138-139, φαίνεται, π.χ., νά κλίνει πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, ὅταν ἀντιπαραβάλλει σχηματικά καί ἄγωνα τὸν Γρ. Παλαιολόγο καί τὸν ἥρωά του ἀπέναντι στὸν Ε. Μισαπλίδη καί τὸν δικό του πρωταγωνιστὴ: τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ἥρωας τοῦ *Πολυπαθοῦς* εἶναι ταυτόχρονα, «μεγαλοϊδεάτης» καί «ἀρχαιοπλήρης» ἐπειδὴ βαφτίζει τὸν γιό του Κωνσταντῖνο, ἐνῶ ὁ πρωταγωνιστῆς τοῦ *Ταμασὰ Δοῦνγιά* εἶναι «Ρωμῶς Ὀθωμανός» καί «βυζαντινορθόδοξος» ἐπειδὴ προτιμᾷ νά ὀνομάσει τὸν γιό του Βασιλάκη, εἶναι, βέβαια, πολὺ εὐκόλο, μὰ καί σαθρὸ· σὸ κάτω-κάτω τὸ Κωνσταντῖνος δὲν εἶναι κἀν ὄνομα ἀρχαῖο ἑλληνικό, ἀλλὰ ρωμαϊκὸ καί χριστιανικὸ-βυζαντινὸ, καί, φυσικά, ἐντελῶς ταιριαστὸ γιὰ ἕναν Κωνσταντινουπολίτη συγγραφέα, πού λέγεται, μάλιστα, καί Παλαιολόγος· ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ χαϊδευτικὸ Βασιλάκης μορεῖ νά ἐξηγηθεῖ πολὺ ἀπλούστερα, ὡς ὄνομα χρωματισμένο ἀπὸ τὸν τοπικὸ μικρασιατικὸ παράγοντα, ὅπως καί τὸ ὄνομα τοῦ βέρου Κωνσταντινουπολίτη πρωταγωνιστῆ τοῦ Ε. Μισαπλίδη, πού εἶναι, φυσικά, Ἄλέκος (καί ὄχι, βέβαια, Ἄλέξανδρος, ὅπως ἀναγράφεται λανθασμένα στὴ μελέτῃ). Ἄλλωστε, μὴπως τὸ ὄνομα Βασίλειος κ.τ.λ. θὰ ἦταν λιγότερο «μεγαλοϊδεατικὸ», σὲ μιὰν ἐποχὴ πού εἶχε ἤδη ἀνασηματοδοτήσει ἐθνικά τὴ βυζαντινὴ παράδοση καί ἐτοιμαζόταν σὲ λίγο νά χρωματίσει τὸν Βασίλειο Διγενὴ Ἀκριτὴ καί, ἀργότερα, τὸν αὐτοκράτορα τῆς *Φλογέρας τοῦ Βασιλιάς*;

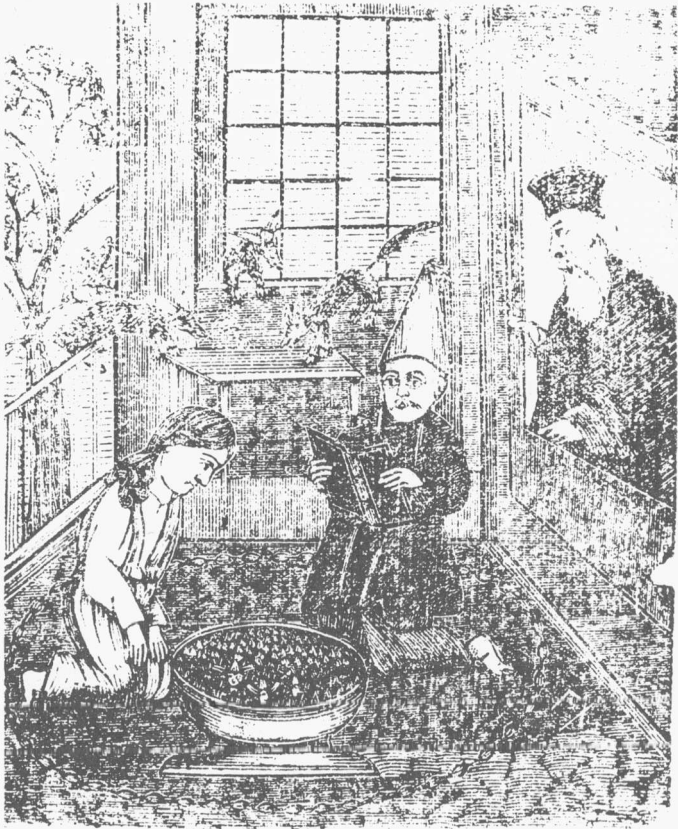
θους τῆς κεμαλικῆς καὶ ἐπίσημης τουρκικῆς ἱστοριογραφίας, πού ἐξακολούθηθον νὰ βλέπουν τὴν τουρκόφωνη ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ τὸν νεοελληνικό μικρασιατικό πολιτισμό ὡς γραμματεία καὶ πολιτισμό «Τούρκων» ἢ «τουρκογενῶν» ὀρθόδοξων χριστιανῶν («Ρωμῶν»).²⁰

Οἱ λογοτεχνικὲς ἐξελίξεις στὸν ἑλληνικό χῶρο καὶ στοὺς βόρειους καὶ ἀνατολικούς γείτονές του μέσα στὸ δεύτερο καὶ τρίτο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Τανζιμάτ (1839 κ.έ.), δείχνουν ἕναν κόσμο πού βρίσκεται σὲ μεγάλη ἐπικοινωνία καὶ ἀλληλεξάρτηση. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διερευνηθοῦν ἰκανοποιητικά, ὅσο οἱ ἔθνικες καὶ γεωπολιτικὲς προκαταλήψεις καὶ ἡ συγκριτολογικὴ καθυστέρηση βρίσκονται σὲ ἔξαρση καὶ οἱ γνώσεις παραμένουν, ἀπὸ τὸ μέρος κάθε πλευρᾶς, περιχαρακωμένες, ἀποσπασματικὲς καὶ σπασμοδικές.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

20. Δὲν εἶναι τυχαῖο, π.χ., τὸ ὅτι καὶ τρέχοντα διεθνή περιοδικά, ὅπως τὰ *Turcica* τοῦ παρισινοῦ C.N.R.S., ἐξακολουθοῦν, σὲ βιβλιοκρισίες τῶν ἐκδοτῶν τους, νὰ ἀρνοῦνται τὴν ἔθνικὴ συνείδηση τῶν τουρκόφωνων Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἀναζητοῦν τὴ ρίζα τους ἀκόμη καὶ στοὺς τουρανικῆς καταγωγῆς μισθοφόρους τοῦ Βυζαντίου, ἥδη ἀπὸ τὴ Μέση Βυζαντινὴ περίοδο (βλ. ὁμως, τώρα, τὶς μετρημένες ἐπισημάνσεις τοῦ C. E. Bosworth, λήμμα «Rûm», *The Encyclopaedia of Islam*, 2η ἐκδ., τόμ. 8, Λέιντεν 1994, σσ. 601-606 γιὰ τὰ «ἑλληνικά ἐδάφη», τὸ «ἑλληνικό ἔθνος» καὶ τὸν «ἑλληνικό χριστιανικό πληθυσμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας»). Εὐλόγα ἀναμενόμενες εἶναι, βέβαια, καὶ ὀρισμένες τοποθετήσεις δυτικοευρωπαϊῶν μελετητῶν πού παροικοῦν στὴ σύγχρονη Τουρκία (πρβ., π.χ., τὰ ὁμόκεντρα δημοσιεύματα τοῦ R. F. M. Anhegger, ὁ.π., σμ. 8, πού ἀρκοῦνται στὴν «αὐθεντία» τοῦ περιηγητῆ Enliya Çelebi καὶ σὲ μονομερεῖς ἐρμηνεῖες χωρίων ἀπὸ «γραικοτουρκικά» ἔντυπα, ἀποσπασμένων ἀπὸ τὰ συμφραζόμενά τους).

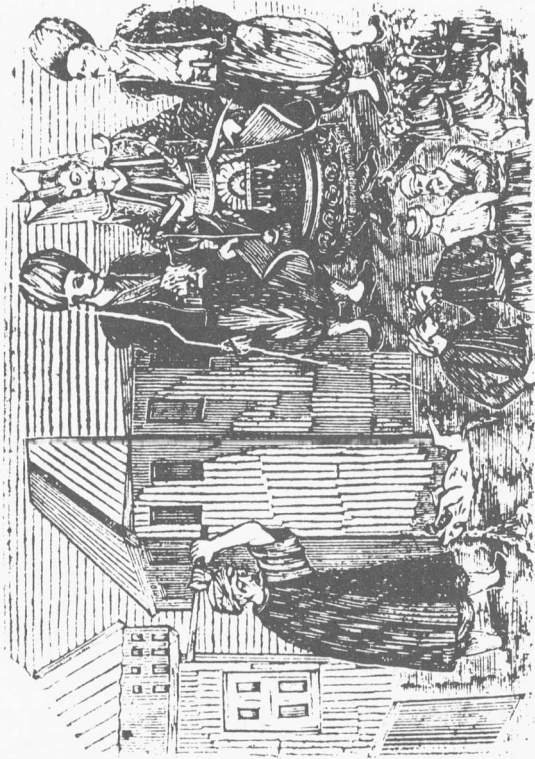
Παραδόξως, ἡ μικρὴ ἐργασία τῆς Ἐδαγγελίας Μπαλτά, «Οἱ πρόλογοι τῶν καραμανλίδικων βιβλίων πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς “ἔθνικῆς συνείδησης” τῶν τουρκόφωνων ὀρθόδοξων πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μνήμων* 11 (1987), σσ. 225-233, δὲν ἀστοχεῖ μόνο στὸν τίτλο της, ἀλλὰ πάσχει καὶ στὸ ζήτημα τῆς ἱστορικῆς διερεύνησης: βασιζέται σὲ «τυχαῖο» δεῖγμα καί, κυρίως, δὲν κατορθώνει νὰ «διαβάσει πίσω ἀπὸ τὶς γραμμές» καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ποικιλία τῆς ὀρολογίας πού συναντᾶ, καὶ τὶς σκοπιμότητες τῆς στιγμῆς. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, τὸ ἄρθρο της ὑπολείπεται ἀπὸ τὸν μικρό, ἀλλὰ ἀσφαλὴ στὶς διατυπώσεις του, Πρόλογο τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη στὴν ἔκδοση: E. Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*..., ὁ.π., σμ. 4, σσ. XI-XIII.

Φυβίνηνι δζινλερί τοπλαδηγηνήν τασβιρίδιρ.

Οἰσὰ Γεώργιον Τάχτ ἐλ. κὰλ ἰὰ μαχχεσιנדὲ μουχχεσιμὲ ὀλδηγι.

Οὐπὲρ Γιώργιονν κίονιχ διζώχθονγι.

Εἰχ. 3. Ταμασάι Δοινγιά... τόμ. 1, σ. 168